

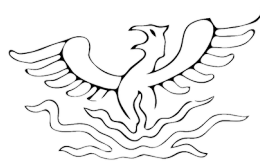
TIDSSKRIFTET FØNIX

Det Gamle Testamente mellem tempel og forsamlingshus

FREDERIK POULSEN

Dr.theol. og lektor ved Det Teologiske Fakultet i København

FØNIX ÅRG. 2021, s. 282-287

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Det Gamle Testamente mellem tempel og forsamlingshus

Anmeldelse af Hans J. Lundager Jensen, *Religion og teologi i Det Gamle Testamente. En indføring*, Eksistensen 2021, 266 sider.

Min læsning af Hans J. Lundager Jensens nye lærebog i gammeltestamentlig religion bliver for alvor stimuleret små to hundrede sider henne ved gennemgangen af Ezras oplæsning af loven (Neh 8). Ezras og Nehemias' Bøger omhandler begivenheder i Jerusalem under perserne (539-331 f.Kr.) og er næppe blandt de mest kendte i Det Gamle Testamente. For berømte bibelforskere i de forgangne århundreder repræsenterer de tilmed en kedelig nedgangstid, hvor alt stivner i præstestyre og lovhysteri.

Ikke for Lundager, dr.theol. og professor i Religionsvidenskab ved Aarhus Universitet. Den idealiserede skildring af den skriftkyndige Ezra, der læser højt fra Moseloven og udlægger teksten for de forsamlede tilhørere, er tværtimod et dramatisk nybrud med den præstelige kult. Pludselig samles man ikke om blodige dyrefringer, men om sprog og ord.

Det er intet mindre end "en religiøs revolution" (s. 192), vi er vidne til – tilblivelsen af en nyt fænomen, *skriftbaseret* religion, der lever videre i de monoteistiske verdensreligioner. Religion bliver til skole, og præsteskabet bliver en skriftlæsende elite, der skal oplæres til at varetage embedet som professionelle tekstfortolkere. Næsten som i dag.

Et fremmedgørende blik

Lundagers nu grønne lærebog er en fuldstændig gennemskrivning af hans blå *Gammeltestamentlig religion* (1998), som mange teologistuderende og præster vil være fortrolige med. Den nye udgave ligger i spændingsfeltet mellem religionshistorie og teologi. De bibelske tekster behandles som direkte eller indirekte kilder til en selvstændig religion, der hverken er

jødedom, kristendom eller islam. Ifølge Lundager var denne religion i oldtidens Palæstina hverken særegen eller unik, men en del af en omfattende, nærorientalsk religionstype.

Det overordnede metodiske greb er dog utvetydigt religionsvidenskabeligt, og ambitionen er at beskrive de vigtigste religionsformer i Det Gamle Testamente ud fra almen religionsteori. Dette for teologien *fremmedgørende* blik udmønter sig blandt andet i terminologien: Guds navn gengives konsekvent med *Jahve*, der tales om 'guddom' i stedet for 'Gud', og en række udtryk afviger fra dansk bibeloversættelsestradition (f.eks. "renselsedagen" i stedet for "forsoningsdagen").

Omvendt skærper dette anderledes blik opmærksomheden på andre elementer i de tekster, vi tror, vi kender så godt. Vi bliver klogere på den verden, hvori de bibelske tekster blev til, og navnlig de sidste tre kapitler af lærebogen beskriver udførligt de vigtigste teologier i den gammeltestamentlige litteratur som helhed.

Bogens ni kapitler samler sig om tre hovedemner i en tilnærmelsesvis trinitarisk struktur. Kapitel 1-3 skaber overblik over bogens emne og etablerer begrebsuniverset. Kapitel 4-6 beskriver religionen i Palæstina, som den historisk må have udfoldet sig i det 1. årtusinde f.Kr. Kapitel 7-9 belyser de bærende ånds- eller hovedstrømninger i Det Gamle Testamente.

Religionsudvikling og virkelighedsforståelse

De centrale begreber i bogen stammer som nævnt fra almen religionshistorie. Det gælder idéen om forskellige faser af religionsudvikling – tribal, arkaisk og aksial – og forskellige virkelighedsforståelser (*ontologier*).

Tribal religion, der generelt udtrykker en animistisk eller totemistisk virkelighedsopfattelse, hører hjemme i jæger-samler-samfundet. Den er stammebaseret, og magtvæsener som dyr, planter, ånder og afdøde optræder på linje med mennesker. Helligsteder besidder en magisk aura, og mirakelmagere og andre karismatiske skikkelser formidler mellem himmel og jord.

Arkaisk religion, der går hånd i hånd med en analogistisk virkelighedsforståelse, er derimod centreret omkring byens institutioner: paladset og templet, kongefamilien og præsteskrabet, administrationen og offerkulten. Den er stærkt hierarkisk i sin form og en 'religion for øjet', der med bygninger, statuer og relieffer formidler den politiske og teologiske rangorden.

Et eminent eksempel på denne religionsform er processionen, en begivenhed, der synligt iscenesætter den himmelske guddoms tilstedeværelse på jorden og det menneskelige hierarki afledt heraf. Verden består af en

uoverskuelig mangfoldighed af enkeltstørrelser, men lister over varer, slægter, folkeslag og himmellegemer hjælper til at skabe overblik og orden. Ifølge Lundager er religionen i Det Gamle Testamente overvejende af den arkaisk-analogistiske type.

At der alligevel findes lommer af tribal religion, eller at begge former kan eksistere side om side, er åbningen af Første Mosebog en fin illustration af. Skabelsesberetningen i 1 Mos 1 er klart arkaisk, hvor Gud suverænt skaber virkeligheden som ud fra en liste. Derimod rummer fortællingen i 1 Mos 2-3 tribale elementer: Der er talende dyr som slangen, og Gud har langt fra styr på, hvad der sker.

En tredje fase i religionsudviklingen er de *aksiale* strømninger fra midten af det 1. årtusinde f.Kr., der udfordrer de foregående former. Hovedtanken er behovet for at blive frelst fra den eksisterende verden, og *bruddet* med eller den radikale kritik af det givne er et markant element. Ifølge Lundager er der i Det Gamle Testamente ansatser til sådanne aksiale brud. Det vender jeg tilbage til.

Faktisk vs. normativ religion

Bogens midterkapitler (kap. 4-6) beskæftiger sig med den faktiske, historiskdokumenterede religion i oldtidens Palæstina. Det gælder så at sige religionen *bag* Det Gamle Testamente, dvs. den grundreligion, som forfatterne til de gammeltestamentlige tekster har levet med eller søgt at ændre eller bekæmpe. Den har helt ned i persisk tid – og sikkert meget længere – været polyteistisk og med mange lokale altre og helligsteder.

Lundager påpeger selv, at der dog er metodiske vanskeligheder ved at rekonstruere den religionsform, som faktisk fandtes blandt befolkningen i Palæstina. Bortset fra arkæologiske fund er Det Gamle Testamente den væsentligste kilde til perioden, og der er oftest tale om polemiske eller normative tekster, der stiller sig kritisk eller ligefrem fordømmende over for samtidens religionsudøvelse.

Alligevel kan man bag teksterne ane en række sociale rammer, bl.a. i patriarkfortællingerne, der giver indblik i familiens religion, forholdet til forfædre og familiegravsteder samt lokale helligdomme. Dernæst kan man fremskrive en række grundantagelser i synet på Gud og verden, som de gammeltestamentlige tekster er fælles om.

Teologiske hovedstrømninger

I den fyldige sidste del af bogen (kap. 7-9) beskrives så de teologiske hovedstrømninger i Det Gamle Testamente: den præstelige teologi, enklaveteologien og universel teologi.

Den præstelige teologi centrerer sig om tempelkulten i Jerusalem. En særligt uddannet elite af præster varetager ofringer og sørger for, at de detaljerede regler knyttet til kulten bliver overholdt. Det gælder blandt andet renselse efter urenhed, indretningen af Åbenbaringsteltet og den rette fejring af de årlige fester.

Lundager påpeger, hvor forskelligt det centrale koncept 'helliged' faktisk defineres i teksterne. Dernæst giver han en præcis beskrivelse af logikken i offerkulten – og råder dermed bod på en udbredt misforståelse af sigtet med at bringe ofre: Mennesker ofrer ikke primært *for at* få noget igen, men *fordi* de allerede har fået. Offergaven er i bund og grund udtryk for taknemmelighed. En handling, hvor en lille smule gives tilbage til den guddom, der i overflod allerede har skænket liv og velsignelse (s. 142-143).

Enklaveteologien

Den måske vigtigste strømning er *enklaveteologien*, tidligere kendt som den deuteronomiske teologi. Det er en lægmandsteologi, hvor skellet ikke går mellem præster og lægfolk, men mellem dem, der dyrker Jahve alene og på den korrekte måde, og dem, der ikke gør. 'Folket' udgøres af de rette Jahve-dyrkere, som Gud i 'historien' har indgået en 'pagt' med om råderetten over et bestemt stykke 'land', hvis man holder sig til ham og hans 'lov' alene. Belæring, erindring og individuel fromhed er nøgleord i opretholdelsen af den rette gudstro. Ellers går det galt.

Lundager råder i præsentationen af denne teologi bod på en anden udbredt misforståelse, nemlig om Guds vrede. En trættende karikatur er modstillingen mellem den 'vrede' Gud i Det Gamle Testamente og den 'nådige' Gud i Det Nye. For i Det Gamle Testamente kommer vreden *efter* nåden og barmhjertigheden. Den er berettiget; fremprovokeret af menneskers afvisning af eller ligegyldighed over for Guds velgerninger (s. 110 og 201).

Med en ofte fjendtlig indstilling over for den omgivne verden rummer enklaveteologien en kritisk brod mod centrale dele af arkaisk religion. Især påskefortællingen i Anden Mosebog er en fortælling om at komme væk og

slippe ud af en given virkelighed. Loyalitet og religiøs fromhed vejer tungere end denne verdens lykke og velfærd. Ifølge Lundager anes her en overgang til aksial religion.

Det sidste kapitel samler andre teologiske strømninger i Det Gamle Testamente, der er fælles om et universelt perspektiv. Det gælder visdommen, der er en international genre; myterne, der forklarer verdens tilblivelse og vilkår; og hymnerne, der lovpriser verdensrummets skønhed. Det universelle udblik hos mange af profeterne forbigås derimod i tavshed.

Hvor blev profeterne af?

Med udgivelsen af den nye lærebog har jeg i særdeleshed været spændt på at se, hvad Lundager i denne omgang stiller op med skriftprofeterne. I 1998-bogen står kapitlet om profeterne til sidst som et lidt besynderligt efterhæng. Også i hans tidligere model med fire teologier (præstelig teologi, deuteronomistisk teologi, visdomsteologi og Zionteologien), som ligger til grund for københavnerkollegernes lille lærebog *Fire indgange til gammeltestamentlig teologi* (2016), forekommer det at være svært at passe profeterne ind.

Forbløffende nok er profeterne nu nærmest fraværende. Profetskikkelsen dukker ganske vist op som en tribal autoritetsfigur (s. 85-88), og profetekster inddrages undervejs som illustrationer af forskellige pointer (f.eks. Es 6,1-7; Jer 44; Mika 4,1-5). Men selve profetismen afhandles meget kort på s. 217-218 med bemærkningen om, at den indholdsmæssigt ligger på linje med enklaveteologien, men adskiller sig ved sin litterære form (orakler, visioner). Lundager undskylder sig med, at hans lærebog angår religion og teologi, og at profeterne, der må siges at repræsentere det aksiale perspektiv, falder uden for. Eller er det mon, fordi de forstyrrer billedet?

Lundagers tese er som nævnt, at religionen i Det Gamle Testamente alt-overvejende er af arkaisk type. Verden er god og stabil, så længe ofrene foretages i templet og loven overholdes. Jahve er en blandt mange guddomme, og så længe man holder sig til ham alene, kan andre folkeslag tilbede deres guder i fred og fordragelighed. Ingen monoteisme her.

På samme måde med eskatologien: Det benægtes nærmest, at der i Det Gamle Testamente er forestillinger om en ny virkelighed, der peger fremad og bryder med det bestående. Det kan man så være uenig i. Den profetiske stemme, der som sagt nærmest overhøres i bogen, kunne her bidrage med et andet perspektiv, hvor verden er så langt fra at være stabil. Tværtimod

trues der her konstant med undertrykkelse, ødelæggelse og nedrivning af bestående institutioner og strukturer – og trøstes med håb der sætter en anden virkelighed i stedet.

Lundager fremhæver selv, at profeten Jeremias i sin fordømmelse af Himmeldronningen (Jer 44) afspejler et aksialt brud, og at Jahve i Es 40-55 fremstår som den øverste og eneste relevante guddom (findes mon andre?). En større agtpågivenhed på den profetiske litteratur vil altså kunne tilføre nogle vigtige nuancer til fremstillingen.

Lundager bestemmer selv den dominerende enklaveteologi som værende i *vadestedet* mellem arkaisk og aksial religion, i særlig grad repræsenteret ved Ezras oplæsning af loven og opmærksomheden på skrift. Et eller andet sted er det vel ironisk, at denne vending mod *skrift* med tiden førte til samlingen, redaktionen og kanoniseringen af de gammeltestamentlige tekster – og til at vi i dag har et så udførligt kendskab til tidligere religionsformer i oldtidens Palæstina.

Glimrende oplæg til diskussion

Der er ingen tvivl om, at den basale analysemodel med tribal, arkaisk og aksial religion, som Lundager her introducerer, er et frugtbart og givende greb. Det sætter de gammeltestamentlige tekster i et nyt lys og fremhæver nogle sammenhænge, som man ikke har været så bevidst om. Diskussionen må til gengæld handle om, hvordan man vægter de forskellige religionsformer i sin analyse af teksterne og i sin forståelse af Det Gamle Testamente som helhed.

Jeg ser med iver frem til at genlæse og diskutere lærebogen med de kommende årgange af teologistuderende i København.